

СЕМАНТИКА ПРЕДИКАТИВ ПОВИННОСТІ

Оксана Тронь (Івано-Франківськ)

У статті досліджується семантика предикатів повинності у порівняльному аспекті (на матеріалі англійської, німецької, російської і української мов). Кожна мова має свої засоби вираження модального значення повинності. Взаємозамінність чи несинонімічне вживання предикатів залежить від їх семантики та контексту.

This article analyses semantic meaning of the predicates of obligation in the comparative aspect (on the basis of the English, German, Russian and Ukrainian languages). Each language has its own means of expressing the modal meaning of obligation. Synonymic and non-synonymic usage of the predicates depends on their semantic meaning and the context.

В останнє десятиріччя інтерес лінгвістів викликає смислова організація речень з модальним предикатом, що зумовлено насамперед їх неоднозначною семантико-синтаксичною інтерпретацією. Актуальність досліджуваного питання визначається й тим, що воно розглядається на перетині таких фундаментальних для лінгвістичної науки проблем, як предикативність, парадигматика, синтагматика і синонімія речення, взаємозв'язок категорій модальності, персональності, темпоральності, статус модальності та ієрархія модальних значень.

Повинність - це значення, місце якого в категорії модальності чітко не встановлено. На нашу думку, це зумовлено тим, що багато модальних значень, властивих мові, розглядаються як відповідники логічних модальностей. Так, поняття повинності у мові є аналогом поняття норми в логіці норм.

В українській, російській, англійській та німецькій мовах є група предикатів, які вживаються для вираження значення повинності. Ядро цієї групи в українській мові утворюють шість предикатів: *повинен, зобов'язаний, слід, треба, потрібно, необхідно*. В російській мові, аналогічно українській, основними предикатами поля повинності виступають *должен, обязан, следует, надо, нумсно, необходимо*. В англійській мові цю функцію виконують модальні 273

дієслова *must, should, ought (to), have (to), be (to)* та ін. В українській мові до цієї групи також належать предикати *мусити, мати, доводитись, належати* тощо, в російській - *внужден, предстоит, положено, суждено, надлежать, подобает, годится, принято* та ін. Щодо англійської мови, то це значення також передається словами *necessary, be obliged, bound to, be forced, be compelled* тощо. Основну функцію вираження модального значення повинності в німецькій мові покладено на особові форми дієслів *mussen, sollen, haben + zu, sein + zu*.

В українських і російських словниках, граматиках і навчальних посібниках [див. напр. Александрова 1975; Караванський 1993; Лобанова 1988] часто вказується на синонімічність цих предикатів в деяких контекстах.

(1) Вам слід вивчити мову = Ви повинні вивчити мову (треба потрібно).

Вам следует изучить язык = Вы должны изучить язык
(нужно надо).

Однак виділяються контексти, в яких не допускається взаємозамінність досліджуваних предикатів, тобто заміна предикатів призводить до зміни змісту речення. Прикладом несинонімічного вживання предикатів повинності можуть служити такі мікроконтексти:

(2) а. **Вам слід** переглянути цей фільм.

б. Вам **треба** переглянути цей фільм.

в. **Ви повинні** переглянути цей фільм.

В реченні з предикатом «*слід*» виражається значення доцільності, в реченні з «*треба*» - значення потреби, в реченні з «*повинні*» - значення зобов'язаності. Склад сем модальних предикатів повинності у даних реченнях такий:

1. «слід» - семи: а) повинність + б) доцільність;

2. «треба» - семи: а) повинність + б) потреба;

3. «повинні» - семи: а) повинність + б) зобов'язаність.

Очевидно, що заміна одного предиката повинності іншим призводить до порушення стилістично комбінаторних норм, а в поодиноких випадках і до аномального їх використання.

Як вже було зазначено, в англійській мові основними предикатами повинності є – *must, should, ought(to), have(to), be(to)* та ін, а в німецькій - *mussen, sollen, haben + zu, sein + zu* та ін. Однак ці

модальні дієслова, на відміну від предикатів повинності в українській та російській мовах, рідко вживаються синонімічно. Заміна предикатів один одним може призводити до появи нових відтінків повинності.

Загальноновизнаним і широко відображеним у ряді граматик сучасної англійської мови є положення М. Ермана про те, що *must* виражає вимогу, *should* і *ought (to)* означають, що мовець вважає дію бажаною, але не вимагає її здійснення [Ehrman 1966: 69]. Так, Р. Кверк зазначає, що загальним модальним значенням *must*, *have (to)*, *should* і *ought (to)* є повинність, логічна необхідність, але останні два дієслова менш категоричні, ніж *must* і *have (to)* [Quirk 1972: 56]. Дж. Ліч також вважає *should* і *ought (to)* менш категоричними еквівалентами *must* [Leech 1971: 94]. Однак, на його думку, *must* передбачає втручання мовця, тоді як *have (to)* виражає обов'язок в загальному, не вказуючи на його виконавця [Leech 1971: 75]. Ф. Палмер виділяє ті самі властивості дієслів і називає *must* і *have (to)* відповідно *deontic* і *dynamic verb*. *Deontic necessity* передбачає, що мовець знаходиться в такому стані, який дозволяє йому примушувати, зобов'язувати кого-небудь здійснити дію. *Dynamic necessity* не допускає втручання мовця. На відміну від *have (got)*, котре виступає тільки як *dynamic verb*, *must* виконує обидві функції [Palmer 1979: 61, 91]. Ф. Палмер вважає, що *should* і *ought (to)* - дієслова, які виражають *dynamic necessity*, однак часто мають *deontic characteristics*. Склад сем досліджуваних предикатів повинності такий:

"*must*" - семи: а) повинність + б) категоричність;

"*should*" - семи: а) повинність + б) доцільність;

"*have to*" - семи: а) повинність + б) категоричність + в) зумовленість обставинами.

Таким чином, основне значення *must* - це необхідність з точки зору мовця, тобто мовець бере на себе відповідальність за виявлену ініціативу вираження необхідності, повинності. Проте у деяких контекстах *must* означає необхідність, повинність не з точки зору мовця, а ту, що зумовлена обставинами. Як бачимо, в цьому і проявляється повна синонімія *must* і *have (to)*, тому що єдиним значенням модального дієслова *have (to)* є необхідність, повинність, викликана певними обставинами. Семну формулу досліджуваних предикатів у цьому випадку представимо так:

"*must*" - семи: а) повинність + б) зумовленість обставинами;

"*have (to)*" - семи: а) повинність + б) зумовленість обставинами.

Аналіз досліджуваного матеріалу підтверджує існуючу думку про взаємозамінність модальних дієслів *should* і *ought (to)*, що не призводить до появи нових відтінків повинності. Відмінність у використанні цих дієслів полягає у тому, що *ought (to)* значно рідше вживається у заперечних реченнях.

Таким чином, кожна з досліджуваних мов має свій «інвентар» вираження категорії повинності. Загальне значення предикатів повинності можна представити у вигляді формули:

$$D(P)=M(O \rightarrow P),$$

де *D* - предикат повинності, *P* - речення без *D*, *P* - ситуація, яка описується в *P*, *Q* - деяка ситуація, яка описується за допомогою *P*, \rightarrow - якийсь тип каузального відношення, *N* - модальний оператор, що виражає тип необхідності.

Слід зазначити, що дана схема тлумачення повинності збігається з визначенням «технічної» повинності (одного із видів норм) Г.Х.фон Врігта [Врігт 1986: 326]. Однак повної ідентичності цих понять за обсягом немає, тому що обсяг поняття «повинності» у досліджуваних мовах ширший, ніж обсяг поняття норми. Саме тому існує твердження про деонтичні і недеонтичні значення поля повинності. Деонтичність, яка містить повинність, аналогічну нормам в логіці, об'ємніша, ніж недеонтичні значення, і включає всі вищезазначені предикати. Оскільки деонтичні предикати характеризуються протиставленням, пов'язаним з квантифікацією норм, то всі деонтичні речення можна поділити на абстрактні і конкретні норми. Так, речення

(3) Вирушали так. Попереду - князі Юрій та Андрій. Обидва при оружжю, в панцирах і шоломах, бо до кожного походу треба ставитися з належною повагою.. (П.Загребельний, Смерть у Києві),

(4) The children must brush their shoes regularly
виражають абстрактну норму, а:

(5) Але попка треба провчити. Хай і не писав, але він (Салоган уже про все рознюхав) не зупинив мужиків од злочинного замаху на панські угіддя (М.Стельмах, Хліб і сіль),

(6) Your shoes are dirty. You must brush them
виражають конкретну норму.

Принциповим аспектом тлумачення запропонованої схеми є трактування предикатів повинності як семантичне двовалентних:

1-ша валентність - *P* - те, що «повинно бути», 2-га валентність - *Q* -те, що зумовлює *P*.

Відтінки значень предикатів повинності залежать від різного заповнення Р і Q і неоднозначного трактування відношень їх зв'язку.

Деонтичні значення предикатів повинності можна поділити на три класи: клас **ПОВИНЕН**, до якого зараховуємо повинен, зобов'язаний, клас **ТРЕБА** (треба, потрібно, необхідно) і клас **СЛІД**. Далі ми розглядаємо деякі особливості вживання предикатів 1-го класу, котрі репрезентуємо предикатом повинен. Часто контексти, які містять предикати повинності виражають примусову причину, котра передуює ситуації Р і існує незалежно від суб'єкта Р. Таким чином, наявність в контексті, пресупозиції чи безпосередньо в самому реченні примусової причини є диференційною ознакою семантичної структури речення із модальним значенням повинності.

Так, у реченні:

(7) Я повинен зателефонувати йому - я обіцяв. Обіцянка зателефонувати є обставиною, що змушує суб'єкта виконати дію.

(8) It's lovely to have you home. We must have a party to celebrate.

В наведеному прикладі причиною організації вечірки є приїзд близької людини.

(9) You must *give it back* to me before you go.

В даному реченні вирішальну роль відіграє семантика дієслова to give back: повертати те, що було взято раніше.

Отже, загальне значення предикатів типу повинен можна представити таким чином:

Д (П) = існують обставини Q, що не залежать від волі суб'єкта. Якщо суб'єкт не виконає Р, то якась сила F, що входить в обставини Q, заподіє суб'єкту зло.

В даній формулі Q - зовнішні обставини, що не залежать від волі суб'єкта, відношення між Р і Q розглядаються як звичайна каузатива, а N - оператор практичної необхідності.

Показово, що у словниках з української та російської мов предикати "повинен" і "зобов'язаний", "должен" і "обязан" визначаються один за допомогою іншого. Диференційною ознакою словоформи "повинен" є те, що крім основної семи "необхідність виконання якої-небудь дії", вона має додатковий семантичний відтінок, котрий вказує на змушуючі обставини нормативного плану (правила, інструкції, рекомендації, вимоги тощо) по відношенню до суб'єкта. Існує твердження, що на відміну від "повинен", предикат "зобов'язаний" характеризується вужчим значенням Q. Однак, в поодиноких випадках "зобов'язаний" вживається для посилення

категоричності у реченнях з предикатом "повинен". Диференційною ознакою цих речень є актуалізатор *просто*. Наприклад:

10) Лікар *повинен*, він просто зобов'язаний віддавати всього себе хворим (з газет).

Таким чином, в кожній з досліджуваних мов є свій арсенал вираження модального значення повинності. В деяких контекстах допускається взаємозамінність предикатів повинності, а в інших це призводить до порушення стилістично комбінаторних норм.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Александрова 1975 - Александрова З.Е. Словарь синонимов русского языка. - М., 1975.
- Вригт 1986 - Вригт Г.Х.фон. Логико-философские исследования. - М., 1986.
- Караванський 1993 - Караванський Св. Практичний словник синонімів української мови. - К.: Українсько-канадське підприємство "Кобза", 1993..
- Лобанова 1988 - Лобанова Н.А., Слесарева И.П. Учебник русского языка для иностранных студентов-филологов. - М., 1988.
- Ehnnan 1966 - Ehnman M. The meaning of the modals in Present-day American English. - The Hague - Paris, Mouton, 1966.
- Leech 1971 - Leech G. Meaning and the English verb. - London, 1971.
- Palmer 1979 - Palmer F. Modality and the English Modals. - London - New-York, 1979.
- Quirk 1972 - Quirk R., Greenbaum S. A grammar of contemporary English. -New-York-London, 1972.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Троць Оксана Андріївна - аспірант кафедри загального та порівняльного мовознавства Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. *Наукові інтереси:* проблеми модальності повинності.